६४ कश्यपो मारीचः।पवमानः सोमः। गायत्री।

वृषा सोम द्युमाँ असि वृषा देव वृषव्रतः।वृषा धर्माणि दधिषे॥ ९.०६४.०१

सोम- रस। वृषा- वर्षकः। द्युमान्- दीप्तिमान्। वृषव्रतः- वर्षणनियतिसंपन्नः। असि- भवसि। देव- हे लीलायुक्त। धर्माणि- धर्मान्। दधिषे- धारयसि ॥१॥

वृष्णस्ते वृष्ण्यं शवो वृषा वनं वृषा मदः।सत्यं वृषन्वृषेदसि॥ ९.०६४.०२

वृषन्- वर्षक। वृष्णः- वर्षकस्य। ते- तव। शवम्- बलम्। वृष्ण्यम्- वर्षकमस्ति। वनम्- तव शरणमपि। वृषा- वर्षकमस्ति। मदः- तव हर्षोपि। वृषा। सत्यम्- सत्यमेव। वृषा इत्- वर्षक एव। असि- भवसि ॥२॥

अश्वो न चक्रदो वृषा सं गा इन्दो समर्वतः।वि नो राये दुरो वृधि॥ ९.०६४.०३

वृषा- वर्षकः सन्। अश्वो न- तुरग इव। चक्रदः- शब्दितवानसि। इन्दो- क्लेदनशील। गाः- चित्किरणान्। अर्वतः- प्राणान्। सम्- सम्यक् प्रयच्छ। नः- अस्माकम्। राये- संपदर्थम्। दुरः- द्वाराणि। वि वृधि- विवृतानि कुरु ॥३॥

असृक्षत प्र वाजिनो गव्या सोमासो अश्वया।शुक्रासो वीरयाशवः॥ ९.०६४.०४

वाजिनः- अश्वभूताः प्राणभूता इति भावः। शुक्रासः- शुभ्राः शुद्धा इति भावः। सोमासः- रसाः। गव्या- ज्ञानेच्छया। अश्वया- प्राणेच्छया। वीरया- वीर्येच्छया। आशवः- शीघ्राः। प्र- प्रकर्षेण। असृक्षत- सृज्यन्ते ॥४॥

शुम्भमाना ऋतायुभिर्मृज्यमाना गभस्त्योः।पवन्ते वारे अव्यये॥ ९.०६४.०५

Dr. Ranganji
WEBOLIM

ऋतायुभिः- प्रकृतिनियतिभूतसत्यकामैः। गभस्त्योः- रसोद्दीपकयोः प्राणापानेशनशक्त्योः। बभसति दीपयन्त्याभ्यां रसमिति गभस्ती प्राणापनेशनशक्ती। आधिभौतिके तु बाहुभ्याम्। बभसति दीपयन्ति निर्मथ्नन्त्याभ्यामग्निमिति गभस्ती बाहू। शुम्भमानाः- अलंक्रियमाणाः। मृज्यमानाः- शोध्यमानाः। अव्यये वारे- वरणीये प्रतीके । पवन्ताम्- क्षरन्तु ॥५॥

ते विश्वा दाशुषे वसु सोमा दिव्यानि पार्थिवा। पवन्तामान्तरिक्ष्या॥ ९.०६४.०६

ते- अमी। सोमाः- रसाः। यूयम्। दाशुषे- दात्रे। दिव्यानि। पार्थिवानि- भौमानि। अन्तरिक्ष्या- अन्तरिक्षजानि। विश्वा- सर्वाणि। वसु- धनानि। पवन्ताम्- क्षरन्तु ॥६॥

पवमानस्य विश्ववित्प्र ते सर्गा असृक्षत। सूर्यस्येव न रश्मयः॥ ९.०६४.०७

विश्ववित्- हे सर्वज्ञ। पवमानस्य- पुनानस्य। ते- तव। सर्गाः- धाराः। सूर्यस्येव न रश्मयः- सूर्यकिरणा इव। असृक्षत- सृज्यन्ते ॥७॥

केतुं कृण्वन्दिवस्परि विश्वा रूपाभ्यर्षसि। समुद्रः सोम पिन्वसे॥ ९.०६४.०८

दिवस्परि- चित्ताकाशे। केतुम्- प्रज्ञाम्। कृण्वन्- कुर्वन्। विश्वा- सर्वाणि। रूपा- रूपाणि। अभ्यर्षसि- अभिगच्छसि। सोम- रस। समुद्रः- अब्धिः सन्। पिन्वसे- प्रयच्छसि ॥८॥

हिन्वानो वाचमिष्यसि पवमान विधर्मणि। अक्रान्देवो न सूर्यः॥ ९.०६४.०९

पवमान- पुनान रस। हिन्वानः- प्रेरितः सन्। वाचम्- मन्त्रम्। विधर्मणि- विशेषधर्मे। इष्यसि- प्रेरयसि। देवो न सूर्यः- देवसवितेव। अक्रान्- अक्रमीत् ॥९॥

इन्दुः पविष्ट चेतनः प्रियः कवीनां मती। सृजदश्वं रथीरिव॥ ९.०६४.१०

Dr. Rangaji
WEBOLIM

चेतनः- चैतन्यमयः। प्रियः। इन्दुः- हृदयस्पर्शी रसः। कवीनाम्- क्रान्तदर्शिनाम्। मती- मत्या। पविष्ट- पवते। रथीः- रथी। अश्वम्- तुरगम्। इव। सृजत्- ऊर्मिं सृजति ॥१० ॥

ऊर्मिर्यस्ते पवित्र आ देवावीः पर्यक्षरत्। सीदन्नृतस्य योनिमा॥ ९.०६४.११

ऋतस्य- प्रकृतिनियतेः। योनिम्- सदने। सीदन्- उपविशन्। आ- आभिमुख्येन। यः। ते- भवतः। ऊर्मिः। देवावीः- देवकामः सन्। पवित्रे- भाजने प्रतीके। आ- मर्यादया। पर्यक्षरत् ॥११ ॥

स नो अर्ष पवित्र आ मदो यो देववीतमः। इन्दविन्द्राय पीतये॥ ९.०६४.१२

इन्दो- क्लेदनशील रस। सः- तादृशस्त्वम्। देववीतमः- दिव्यानुभवः सन्। इन्द्राय पीतये- इन्द्रानुभवाय। मदः- हर्षकरः सन्। आ- आभिमुख्येन। पवित्रे- भाजने प्रतीके। नः- अस्मदर्थम्। अर्ष- अभिगच्छ ॥१२ ॥

इषे पवस्व धारया मृज्यमानो मनीषिभिः। इन्दो रुचाभि गा इहि॥ ९.०६४.१३

इषे- सदिच्छायै। धारया। पवस्व- क्षर। मनीषिभिः- मेधाविभिः। मृज्यमानः- शोधितः। इन्दो- क्लेदनशील सोम। रुचा- दीप्त्या। गाः- चित्किरणान्। अभि इहि- अभिगच्छ ॥१३ ॥

पुनानो वरिवस्कृध्यूर्जं जनाय गिर्वणः। हरे सृजान आशिरम्॥ ९.०६४.१४

हरे- आकर्षक। आशिरम्- मिश्रितम्। सृजानः- सृजन्। पुनानः- पूयमानः सन्। वरिवः- संपदः। कृधि- कुरु। गिर्वणः- मन्त्रैर्वननीय। जनाय। ऊर्जं- शक्तिम्। कृधि ॥१४ ॥

पुनानो देववीतय इन्द्रस्य याहि निष्कृतम्। द्युतानो वाजिभिर्यतः॥ ९.०६४.१५

Dr. Rangani
WEBOLIM

इन्द्रस्य- परमेश्वरस्य। देववीतये- दिव्यानुभवाय। पुनानः- पूयमानः सन्। द्युतानः- दीप्यमानः सन्। वाजिभिः- बलवद्भिरुपासकैः। यतः- सङ्गृहीतः सन्। निष्कृतम्- स्थानम्। याहि- गच्छ ॥१५॥

प्र हिन्वानास इन्दवोऽच्छा समुद्रमाशवः। धिया जूता असृक्षत॥ ९.०६४.१६

प्र हिन्वानासः- प्रेर्यमाणाः। आशवः- क्षिप्रकारिणः। इन्दवः- क्लेदनशीला रसाः। धिया- चित्तधारणया। जूताः- इषिताः। समुद्रम्- हृत्समुद्रम्। अच्छ- अभिलक्ष्य। असृक्षत- सृज्यन्ते ॥१६॥

मर्मृजानास आयवो वृथा समुद्रमिन्दवः। अग्मन्नृतस्य योनिमा॥ ९.०६४.१७

मर्मृजानासः- संशोधिताः। आयवः- गन्तारः। आशवः- वेगसंपन्नाः। इन्दवः- हृदयस्पर्शिनो रसाः। ऋतस्य- प्रकृतिनियतिभूतसत्यस्य। योनिम्- सदनम्। समुद्रम्- हृत्समुद्रम्। आ- आभिमुख्येन। वृथा- अनायासेन। अग्मन्- गच्छन्ति ॥१७॥

परि णो याह्यस्मयुर्विश्वा वसून्योजसा। पाहि नः शर्म वीरवत्॥ ९.०६४.१८

अस्मयुः- अस्मत्कामः सन्। नः- अस्माकम्। विश्वा वसूनि- सर्वाः संपदः। ओजसा- बलेन। परि याहि- रक्षार्थं गच्छ। नः- अस्माकम्। वीरवत्- वीर्यवत्। शर्म- माङ्गल्यम्। पाहि- रक्ष ॥१८॥

मिमाति वह्निरेतशः पदं युजान ऋक्वभिः। प्र यत्समुद्र आहितः॥ ९.०६४.१९

प्र- प्रकर्षेण। यत्- यदा। समुद्रे- हृदयसमुद्रे। आहितः- निहितः। वह्निः- वाहकः। एतशः- अश्वभूतः प्राणभूतः। ऋक्वभिः- मन्त्रयुक्तैः। पदम्- उपासनस्य पदवीम्। युजानः- युञ्जन् भवति ॥१९॥

Dr. Rangaji
WEBOLIM

आ यद्योनिं हिरण्ययमाशुर्ऋतस्य सीदति। जहात्यप्रचेतसः॥ ९.०६४.२०

यत्- यदा। हिरण्ययम्- ज्योतिर्मयम्। ऋतस्य योनिम्- ऋतसदनम्। आशुः- सोमः। आ सीदति- निषीदति। तदा। अप्रचेतसः- प्रज्ञारहितान्। जहाति- विसृजति॥२०॥

अभि वेना अनूषतेयक्षन्ति प्रचेतसः। मज्जन्त्यविचेतसः॥ ९.०६४.२१

वेनाः- कान्ताः। अभि- अभितः। अनूषत- स्तुवन्ति। प्रचेतसः- प्रज्ञासंपन्नाः। इयक्षन्ति- उपासितुमिच्छन्ति। अविचेतसः- प्रज्ञारहिताः। मज्जन्ति- पतन्ति॥२१॥

इन्द्रायेन्दो मरुत्वते पवस्व मधुमत्तमः। ऋतस्य योनिमासदम्॥ ९.०६४.२२

ऋतस्य योनिम्- ऋतसदने। आसदम्- उपवेष्टुम्। मधुमत्तमः- अतिशयेन मधुरः सन्। मरुत्वते- प्राणेशाय। इन्द्राय- ईशनाधिदैवताय। इन्दो- हृदयस्पर्शिन् सोम। पवस्व- क्षर॥२२॥

तं त्वा विप्रा वचोविदः परि ष्कृण्वन्ति वेधसः। सं त्वा मृजन्त्यायवः॥ ९.०६४.२३

तम्- तादृशम्। त्वा- भवन्तम्। विप्राः- मेधाविनः। वचोविदः- मन्त्रविदः। वेधसः- शोभनकर्मविधायकाः। परिष्कृण्वन्ति- मण्डयन्ति। आयवः- मनुष्याः। सम्- सम्यक्। त्वा- भवन्तम्। मृजन्ति- शोधयन्ति॥२३॥

रसं ते मित्रो अर्यमा पिबन्ति वरुणः कवे। पवमानस्य मरुतः॥ ९.०६४.२४

पवमानस्य- पुनानस्य। ते- तव। रसम्। कवे- हे क्रान्तदर्शिन्। मित्रः- स्नेहाधिदेवता। अर्यमा- सौशील्याधिदेवता। वरुणः- ऋताधिदेवता। मरुतः- प्राणविशेषाः। पिबन्ति- अनुभवन्ति॥२४॥

त्वं सोम विपश्चितं पुनानो वाचमिष्यसि। इन्दो सहस्रभर्णसम्॥ ९.०६४.२५

Dr. Rangani
WEBOLIM

सोम- रस। इन्दो- क्लेदनशील। त्वम्। सहस्रभर्णसम्- अनन्तभरणम्। विपश्चितम्- सूक्ष्मदर्शिनम्। वाचम्- मन्त्रम्। पुनानः- पूयमानः सन्। इष्यसि- प्रेरयसि ॥२५॥

उतो सहस्रभर्णसं वाचं सोम मखस्युवम्। पुनान इन्दवा भर॥ ९.०६४.२६

उतो- अपि च। सहस्रभर्णसम्- अनन्तभरणम्। मखस्युवम्- यज्ञकामम्। वाचम्- मन्त्रम्। इन्दो- क्लेदनशील। सोम- रस। पुनानः- पूयमानः सन्। आ भर- आहर ॥२६॥

पुनान इन्दवेषां पुरुहूत जनानाम्। प्रियः समुद्रमा विश॥ ९.०६४.२७

इन्दो- हृदयस्पर्शिन्। एषाम्- एतेषाम्। जनानाम्। पुनानः- पूयमानः सन्। पुरुहूत- बहुभिराहूतेन्द्रभूत। प्रियः- प्रेमभाजनः सन्। समुद्रम्- हृदयसमुद्रम्। आ विश- प्रविश ॥२७॥

दविद्युतत्या रुचा परिष्टोभन्त्या कृपा। सोमाः शुक्रा गवाशिरः॥ ९.०६४.२८

दविद्युतत्या- दीप्यमानया। रुचा- शोभया। परिष्टोभन्त्या- शब्दयन्त्या। कृपा- धारया। शुक्राः- शुद्धाः। सोमाः- रसाः। गवाशिरः- ज्ञानमिश्रिता भवन्ति ॥२८॥

हिन्वानो हेतृभिर्यत आ वाजं वाज्यक्रमीत्। सीदन्तो वनुषो यथा॥ ९.०६४.२९

वनुषः- गृहमाश्रिताः। यथा। सीदन्ति- गृहे सीदन्ति। तथा। हेतृभिः- प्रेरकैः। हिन्वानः- प्रेरितः सन्। यतः- संयतः सन्। वाजम्- संपदम्। वाजी- प्राणाश्वः सन्। आ- मर्यादया। अक्रमीत्- आक्रामति ॥२९॥

ऋधक्सोम स्वस्तये संजग्मानो दिवः कविः। पवस्व सूर्यो दृशे॥ ९.०६४.३०

ऋधक्- वर्धयन्। सोम- रस। स्वस्तये- मङ्गळाय। संजग्मानः- सङ्गच्छन्। दिवः- चिदाकाशात्। कविः- क्रान्तदर्शी सन्। सूर्यः- आत्मसूर्यज्योतियुक्तः सन्। दृशे- अनुभूतये। पवस्व- क्षर ॥३०॥

Dr. Ranganji
WEBOLIM